

Giedrė MILERYTĖ

Egzilio mąstytojų požiūris į Pirmąją Lietuvos Respubliką

Tauta, nevertinanti savo tradicijų – tai, sakytum, bedvasis, pilkas akmuo, kuris ritasi keliu, nežinia kur, nežinia kieno pastūmėtas.

Stasys Yla

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą ir nemažai daliai gyventojų iš jos pasitraukus, ji dažnam ir toliau širdyje bei vaizduotėje išliko kaip gegučių ir berželių kraštas, kur viskas sava. Laikui negailestingai bėgant prisiminimai tik dar labiau rodėsi romantiškesni. Gal toji paliktoji Lietuva ir nebuvo suvokiama kaip Eldoradas, tačiau ji įkūnijo tai, kas gaivino daugumos išeičių sielas. Todėl prarastuosius dalykus buvo stengiamasi susikurti naujose vietose. Algirdas Avižienis rašė: „*Lietuviškasis pasaulis Amerikoje yra nuostabus savo vidiniu pilnumu ir atsi-ribojimu nuo aplinkos. Čia randame lietuvių spaudą, organizacijas, kultūrinius įvykius, politines partijas, barus, laidotuvių įstaigas primenančias miesto gyvenimą Lietuvoje nepriklausomybės metu.[...] Atkūrę eilę Lietuvos gyvenimo formų, jie dažnai gyvena praeitimi, viltimis ir troškimais. Šalia vienas kito čia randame idealizmą ir gilią tėvynės meilę, bet, deja, taip pat plūdimąsi spaudoje ir fan-*

tastiškus politinius ginčus tarp negyvy partijų, primenančius prastą anekdotą.“¹

Taigi Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis palikęs gilų spaudą sąmonėje buvo atsineštas ir į naują erdvę. Kaip ir nepriklausomybės laikais taip ir čia jis nebuvo idiliškas. O iš to, kaip ir iš kiekvieno individualaus suvokimo, be abejo, plaukė ir skirtingi praeities vertinimai.

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpis yra pakankamai ilgas, kad būtų įmanoma tokios apimties darbe išsamiai išnagrinėti daugumą jam skirtų išeičių mąstytojų darbų. Todėl į tai ir nepretenduojame. Tiesiog pamėginsime, mūsų manymu, pagrindiniais bruožais aptarti, ką galvojo apie 1918–1940 metų Lietuvos valstybę kai kurie egzilai, kaip vertino jos politinį, visuomeninį, kultūrinį gyvenimą, kaip įsivaizdavo esminius to meto laimėjimus ir kas jiems liko nepriimtina žvelgiant iš gana tolimo laikotarpio, kai situacija ir minėtame krašte, ir gyvenamosiose šalyse jau buvo visiškai pakitusi.

Kadangi šaltinių bazė šiuo klausimu yra labai plati, darbe nesiremsime istorikų parašytomis monografijomis, skirtomis šio laikotarpio Lietuvos valstybės vidaus analizei.

Istorikų darbus liesime tik tiek, kiek jie apie tai kalbėjo savo straipsniuose. Platesnės analizės reikalautų ir atskirų Pirmosios Lietuvos Respublikos politinių ar kultūrinių veikėjų atsiminimai, todėl darbe jiems taip pat nebus skirta pakankamai dėmesio.

Literatūros, liečiančios Pirmosios Lietuvos Respublikos vertinimus išeivijos mąstytojų darbuose nepavyko rasti. Tad dar daug galimybių ateities tyrinėtojams. Ypač turint omenyje, jog šaltinių tokios tematikos darbai išties daug. Labiausiai darbai pasitarnavo keturiuose *Metmenų* numeriuose spausdintas straipsnis, kuris tiesiogiai susijęs su dominančia tema, mat jame pateikti išeivijos lietuvių visuomenės atstovų nepriklausomos Lietuvos valstybės vertinimai. Pastarųjų gausa ir sutelktumas vienoje vietoje ypač palengvino temo nagrinėjimą. Taip pat darbe naudotasi atskirų išeivijos mąstytojų skelbtais straipsniais *Aiduose*, *Akiračiuose*, *Į laisvę*, *Mūsų Vytyje*. Juose esanti medžiaga yra epizodiška, tačiau nemažiau reikšminga. Teko susipažinti ir su Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre saugoma medžiaga (f. 1, f. 2), ypač susijusią su prezidento Antano Smetonos vertinimais.

Visuomenės vertinimai

Analizuojant išeivijos mąstytojų pažiūrį į Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenę, labai sunku būtų išskirti, kokias nors vertinimo grupes. Dažniausiai randamos individualios nuomonės apie teigiamus ir neigiamus jos brendimo aspektus. Tuo tarpu išryškinti atskirų ideologinių srovių įtakose susiformavusius niuansus pakankamai problematiška.

Tiesa, katalikiškosios srovės atstovai bando Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenės elitą skirti į dvi dalis dvasinėje, idėjinėje srityje. Pirmajai atstovavo Lietuvos „intelektualinio gyvenimo viršūnėse dominavę žmonės, išaugę rusiškose mokyklose ir gyvenę rusiškoje kultūroje“², tai yra rytietiškos

įtakos paveikti asmenys, kurie labiausiai pasižymėjo nihilistiniu gyvenimo vertybių traktavimu. Tuo tarpu antrajai priklausė vakarietiškos orientacijos intelektualinis kontingentas, kuris už rytietišką buvo pranašesnis jau vien tuo, jog kaip ir didžioji dauguma Europos buvo atkakliai prisirišęs prie katalikiškų tradicijų. Pasak autorių, jos atstovai brendo Belgijos, Šveicarijos, Vokietijos, Prancūzijos universitetuose ir nebuvo persiėmę laisvamanybe³. Būtent ši dvejopa orientacija sąlygojo nuolatines varžybas tarp vėliau susiformavusių politinių partijų, nes rasti bendrą kelią, susitarimą ir sugyvenimą, Juozo Ereto teigimu, buvo be galo sunku. Šių orientacijų veikiamą, brendo ir jaunoji karta, kadangi ypač aštriai idėjos susidūrė akademinėje plotmėje – humanitarinių mokslų ir teologijos-filosofijos fakultetuose. Juozui Brazaičiui humanitarinių mokslų fakultetas simbolizavo cinišką krikščioniškų vertybių niekinimą. J. Eretas toks griežtas nebuvo, akcentuodamas tiesiog konkurenciją darbais, idėjomis ir įtakomis. Vis dėlto tokioje konkurencijoje gimusi „jaunoji inteligentija“ jau ne tik katalikiškosios srovės atstovų „buvo laikoma pernelyg suburžuazėjusi – ir tuo skirtinga nuo senesnės „kovose užgrūdintos“ inteligentijos“⁴. Greičiausiai dėl šios priežasties atsirado pakankamai neigiamas inteligento įvaizdis, suvokiant jį, kaip patogumus mėgstantį materialistą, kuriam jau gana svetima idealistinė kova, kadangi pagrindinis jo dėmesys kreipiamas į materialinės naudos siekimą. Tokiu jis išliko Vandos Sruogienės⁵, Juozo Kaminsko⁶, Mykolo Vaitkaus, akyse. Pastarasis tai matė kaip didžiulio ryžto išdavą, kai kiek persistengus inteligento charakteris ėmė įgauti tokias formas, kaip „buržuazėjimas, arivizmas, materializmas, tyro idealizmo temimas“⁷. Nepaisant to, jog kai kurių mąstytojų inteligentijos suvokimas turėjo neigiamą atspalvį, vis dėlto dažno išeivio buvo akcentuojamas tautinio sąmoningumo stiprėjimas, kuris „kėlė kelis milijonus

žmonių iš liaudies luomo pasyvio letargijos į sąmoningai aktyvios tautos būseną⁶⁸, kuri Vytauto Kavolio teigimu jau pajėgė pati save valdyti⁹. Būtent tai, jog nepriklausomybės metais buvo pasiektas aukštas sąmoningumo lygis, pabrėžė ir Juozas Girnius¹⁰.

Didelis išeivijos galvotojų dėmesys buvo skiriamas atsikratyti menkavertiškumo komplekso, pajauti savo žmogiškąją vertę¹¹. Laisvėjantį vidų pasiekti, Jono Paplėno teigimu, labiausiai padėjo lietuviškoji mokykla ir tautinės lietuvių organizacijos¹². Būtent per jas tautinis nusiteikimas sugebėjo pasiekti plačiąsias mases, kurios telkėsi kaime. Nors kaimas ir pats savaime buvo dinamiškas, veržlus. Ypač akcentuojamas jo veržimasis į mokslus¹³. Švietimo sistema, kuri padėjo įveikti neraštingumą, buvo traktuojama kaip vienas svarbiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos pasiekimų. Taip mažėjo skirtumai tarp miesto ir kaimo, o prasidėjusi žemės reforma, pasak Karolio Drungos, pradėjo, jo manymu, būdingiausią lietuviškojo gyvenimo bruožą nepriklausomoje Lietuvoje – tai spartų luominės diferenciacijos nykimą, kuris sąlygojo, jog „jaunystėje žąsis ganęs žmogus vienos generacijos laikotarpiu pasiekė elitines viršūnes. Ir tai nebuvo pasikiros išimtis, bet visuotinis reiškinys“¹⁴.

Žemės reforma, kurios tiesioginis padarinys buvo dvarų, kaip lenkiškumo židinių panaikinimas, pakankamai dažnai egzilio galvotojų vertinama, kaip labai svarbus visuomenės modernėjimo link vedęs žingsnis. V. Sruogienės teigimu, ji padėjo „tvirtus pagrindus nepriklausomai, tautinei Lietuvos valstybei“¹⁵, kadangi žemės išdalijimas bežemiems ir mažžemiems juos įgalino neieškoti geresnio gyvenimo kituose kraštuose, ir tuo pačiu lengviau atsispirti komunizmo pagundai. Nors kaimas ir toliau liko prisirišęs prie žemės, o miestas vis labiau perėmė vakarietiškas tradicijas, ypač kultūros srityje, tarp jų ėmė rasti vis didėjantis skirtumas. Vinco Rastenio manymu, „pasidarė madinga smerkti miestą, idealizuoti kaimą“¹⁶. Susidarė nuo-

monė, jog valdžia turi daugiau dėmesio skirti kaimui, į jį perkelti ne tik ūkinio, bet ir kultūrinio gyvenimo centrą, kadangi kaimas buvo glaudžiai susijęs su tuo, kas lietuviui charakteriui buvo svarbiausia – žeme. Ir nors valdžią kaltinti visomis blogybėmis buvo priimtina, tačiau nepriklausomybė jau buvo tapusi tokia savaime suvokiamam būtinybe, kad apie mintį, jog svetima valdžia galėtų būti geresnė, prabilti išdrįsdavo tik labai retas lietuvis.

Nemažas dėmesys teiktas ir socialumui, kurio pasigesta Jungtinėse Amerikos Valstijose ar Vokietijoje. K. Drunga rašė, jog „esu aiškiai pajutęs, kad žmogiškasis tarpusavio santykia-
vimas Lietuvoje turėjo daug daugiau gilumos ir svarbos. [...] Gausūs tarpusavio svečiavimaisi nebuvo, mano nuomone, vien noro „pabaliavoti“ išraiška“¹⁷. Šis socialumas buvo tradicinėje lietuvių kultūroje vyravusio kolektyvizmo išraiška,¹⁸ kurios, matyt, gerokai trūko persikėlus į labiau individualizmu grįstas JAV.

Kultūros vertinimai

Paskelbus nepriklausomybę, V. Kavolio teigimu, imtasi praktinių valstybės kūrimo ir ūkinio tvarkymosi darbų, todėl kūryba išliko pakankamai statiška ir tik su keturvėjinių pradžia (1922 metai) „susiformuoja nauja, jau nepriklausomybę išsikovojo krašto kultūrai būdinga kūrybinė programa“¹⁹.

Besikurianti Lietuva labai daug dėmesio ir energijos skyrė švietimui, kaip svarbiausiam uždaviniui ir tai, Adolfo Damušio teigimu, buvo teisingas žingsnis²⁰. Modernėjant ir augant miestams buvo vis labiau artėjama Vakarų Europos link. O 1922 metais įsteigus Lietuvos universitetą, Vytautas Vardys prisiminė, jog „patekęs Vokietijon, neturėjau ko gėdytis“²¹. Tiek vidurinio, tiek aukštojo mokslo sistema leido į Vakarus vykstančiam jaunuoliui iš vis labiau provincialumo nusikratančio krašto nejausti nevisavertiškumo. Svarbiu pasiekimu laikytas ir aukštos kvalifikacijos pedagogų pa-

ruošimas per labai trumpą laiką²². Didžiuotasi buvo ir tuo, kad pakankamai greitai visuomenė tiek subrendo, jog atsirado literatūros kūrinių, kurių vertimai nebūtų padarę gėdos. Sparčiais tempais augo išleidžiamų knygų skaičius, tai liudijo rašančiųjų ir skaitančiųjų arealo augimą. Nebuvo užsidaroma vien savojoje terpėje: neužsidaryta Lietuvos sienomis, pasaulis suvoktas kaip didžiulis ir siekta kuo daugiau pažinti²³. Kultūrinis domėjimasis, lietuvio išeivio akimis žiūrint, buvo ta nepriklausomos Lietuvos Respublikos visuomenės ypatybė, kuria lietuviškoji kultūra buvo pranašesnė prieš amerikietiškąją.

Neigiamą kultūros dalyką sugebėjo išskirti Vladas Jakubėnas, piktindamasis per dideliu dėmesiu tik Valstybės teatrui, užmirštant liaudies kūrybos puoselėjimą. Bet tai tebuvo viskas, ką garsus kompozitorius ir muzikologas neigiamo galėjo pasakyti apie nepriklausomos Lietuvos laikotarpį. Pasididžiavimo vertų dalykų buvo kur kas daugiau. Režisierius Stasys Pilka prisiminė, jog „*smulkiai miesčioniškos nuotaikos, kaimuose gimusių žmonių, į urbanistines sąlygas patekusių, tendencijos dar negalėjo pagimdyti tikresnių meno smaguriautojų, nei stipresnių scenos kritikų, nei teatriniais atsiekimais giliau susižavėjusių scenos piliečių*“²⁴. Taigi, profesionalo akimis žvelgiant, Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenė dar nebuvo pribrendusi giliam kultūros supratimui ir vertinimui. Dėmesys tebebuvo telkiamas į materialinės gerovės didinimą, meną paliekant nuošalyje.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, jog labiausiai didžiuotasi tuo, kad nepriklausomybės metais buvo padėti pamatai tautiniai kultūrai iš liaudies lygio virsti savita, subrendusios tautos kultūra.

Politinių įvykių vertinimai

Matyt, neteks ginčytis, jog kontroversiškiausiai egzilio mąstytojų buvo vertinamas

Pirmosios Lietuvos Respublikos politinis gyvenimas. Tai lėmė iš praeities atsinešta politinė diferenciacija, kuri ir toliau neleido konsoliduotis visuomenei. Buvimas pozicijoje ar opozicijoje nepriklausomybės metais, sąlygojo ir valdžios, ir santvarkos, ir atskirų politinių įvykių vertinimus, jau nekalbant apie asmenines simpatijas ar antipatijas atskiriems asmenims.

Bene vienintelę išimtį sudarė nepriklausomybės išsikovojimas ir pirmieji jos metai. Šis laikotarpis buvo idealizuojamas labiausiai. Kalbant apie jį pabrėžiamas entuziazmas, ryžtas bei didžiulės pastangos. Tiek katalikiškosios, tiek liberaliosios srovių atstovų nuomonės bene visai nesiskyrė. Vasario 16 dienos aktas buvo suvokiamas, kaip „[...] *visos tautos, pasiryžusios eiti savo nepriklausomybės keliu, krauju bei darbu paliudytas žodis*“²⁵. Todėl ir į signatarų eiles rikiuoti, ne tik tie 20 vyrų, padėję parašus, bet ir daugybė kitų asmenų be atvangos ir poilsio dirbusių Lietuvos labui. „*Tas laikas-idealistinės kūrybos etapas*“, – teigė Algimantas Mackus²⁶. Jis toks išliko ir kitų išeivių galvojimuose. Mykolas Vaitkus rašė: „[...] *tai beveik stebuklas, kad tokia maža tauta, neturinti pakankamo inteligentijos kadro, neturinti valstybinio, administracinio, ekonominio, militarinio ir kt. patyrimo, be reikiamų valstybei išteklių, apsupta priešų, [...], vis tiek įstengė valstybę sukurti, ir tai visai padoria!*“²⁷ Būtent tai, kad besikurianti Lietuva neturėjo pakankamos inteligentijos bazės, jog politikoje ėmę reikštis asmenys buvo jauni ir nepatyrę, kalbant apie valstybingumo kūrimo pradžią buvo akcentuojama labai stipriai. Tokie argumentai, prie jų dar kartas nuo karto pridėdant tai, kad teko ginklu išsikovoti laisvę, jog ekonominė krašto būklė paveldėta iš carinės Rusijos ir pergyvenusi Pirmąjį pasaulinį karą buvo ypač silpna, jog viską reikėjo kurti nuo nulio, įgalino išeivijos mąstytoją didžiuoti atliktais darbais. Pabrėžiant, jog „*Esame didvyriška tauta ne militaristiniu jėgos kultu, o tik mokėjimu*

*didvyriškai kovoti.[...] Mūsų didvyriškumo versmė-mūsų krauju sruvenančioji tiesa, jog nieko nėra žemėje aukštesnio kaip žmogus ir todėl kiekvienas turi žmogišką pareigą savo laisvę ginti kiekviena kaina*⁴²⁸, buvo išsakomas ne tik mažos tautos didelis pasiryžimas aukoti viską valstybės labui, bet ir labai sudėtingos sąlygos tos valstybės egzistencijai. Būtent tai lietuvių, kaip kolektyvinės atminties savininko, vaizduotėje buvo didžiausio pasididžiavimo vertas laimėjimas. Vasario 16-oji buvo švenčiama kasmet, todėl kasmet prisiminti tie „didvyriški laikai“. Juos lyginant su gyvenamuoju laikotarpiu, pastarasis atrodo gana niūriai, kadangi vis labiau tolstant nuo 1918 metų, šie įvykiai virto tik su vis mažesniu patosu iš kartos į kartą pasakojama istorija. 1968 metų *Aidai* rašė, jog „iš šalies gali atrodyti beprasmiška minėti pralaimėtą laimėjimą“⁴²⁹, tačiau viliantis, jog Lietuva vėl bus laisva, tokie minėjimai vėl įgaudavo prasmę, kadangi per juos ne tik buvo stiprinamas istorijos suvokimas, bet ir pati lietuvių tautos gyvenimo istorija.

Parlamentinis laikotarpis jau sukėlė diskusijų. Steigiamasis seimas, kaip pats savaime, buvo vertinamas teigiamai, tačiau į jo nuveiktus darbus žiūrėta gana prieštaringai. „Steigiamojo seimo laikotarpis Lietuvos istorijoje yra didelio heroizmo laikotarpis. [...] Žinoma buvo ir siauro partiškumo, kuris nepripažino jokių kompromisų, griežėsi net demagogijos“⁴³⁰. Tokios demagogijos šaltiniu laikytos partijų tarpusavio kovos tiek per rinkimus, tiek per darbą parlamente. Tokių nesutarimų atgarsiai ir tąsa buvo jaučiami ir išeivijoje, nuo lietuviškojo parlamentarizmo panaikinimo praėjus daugiau nei 40 metų. Tai puikiai iliustruoja skausminga Vytauto Vaitiekūno reakcija į pasirodžiusią Romo Misiūno studiją, kurioje krikščionių demokratų valdymo laikotarpis Lietuvoje vaizduojamas ne vien tik teigiamai. V. Vaitiekūnas be kompromisų gynė to meto politinį elitą: „Viešpatėli, juk tai grynų gryniausias fantazavimas! [...]Tokie autoriai turėtų pagalvoti apie tokių savo pasireiškimų

slidumą. Atitinkama į tokius pasireiškimus reakcija kartais gali labai prastai patarnauti tokių autorių mokslinei karjerai.“⁴³¹ Taigi net ir praėjus daug laiko, netolerancijos partinei kritikai nebuvo atsakyta. Romas Misiūnas neilgai trukus susilaukė gynėjų. *Akiračiuose* pasirodė Vinco Trumpos straipsnis, kur V. Vaitiekūno mintys išprovokavo diskusinio laikotarpio kritiką: „*Nei jokios santvarkos nėra tobulos, kaip ir nei jokio žmogaus ir, juo labiau, jokios tautos nėra tobulos. Išimties čia nesudaro nei 1920–1926 metų demokratinė Lietuva, kuri labai netobulai buvo suręsta*“⁴³². Į paviršių vėl iškilo LKDP vykdytas Katalikų bažnyčios propagavimas, civilinės metrikacijos nebuvimas (kaip neigiamybę ją akcentavo ir Algirdas Julius Greimas), karo stovis bei valdininkijos korupcija. Taigi šiaip jau pakankamai skaudžios, paliktos užmarštyje temos vėl iškildavo tada, kai tam atsirasdavo tokio tipo priežasčių, kaip grasinimais paremtas V. Vaitiekūno atsiliepimas. Liberaliojo sparno atstovai, matyt, negalėjo susitaikyti su bandymu idealizuoti, deja, neidealų I Lietuvos Respublikos parlamentinį gyvenimą.

Tačiau iš esmės demokratizacija buvo suvokiama, kaip didžiausia vertybė ir svarbiausias viso 1918–1940 metų laikotarpio pasiekimas⁴³³. Todėl prasidėjęs autoritarinis Antano Smetonos režimas nemažos dalies išeivių buvo vaizduojamas daug juodesnėmis spalvomis. Kaip sudėtinga išlaviruoti išeivijoje buvo tarp jo vertinimų, puikiai nusako Juozas Girnius, rašydamas, jog: „*Pakakdavo kam nors kuriuo nors atžvilgiu kritiškai pasisakyti dėl tautininkų režimo, tuojau pasigirdavo pasipiktinimas, kad šmeižiamas nepriklausomos Lietuvos laikotarpis. Iš antros pusės, pakakdavo palankiau atsiliepti apie kurį nors to režimo žmogų [...] tuojau išgirdavai priekaištų, kad esi užmiršęs, kokių neteisybių tas režimas buvo padaręs*“⁴³⁴. Ir iš tiesų nuo 1926 metų gruodžio prasidėjusio politinio gyvenimo vertinimai nėra vienareikšmiai. Kai kalbama tiesiog apie visą nepriklausomo

mos Lietuvos dvidešimtmetį, neskaidant jo į vidinės valstybės santvarkos laikotarpius, pasak Valterio Banaičio, jis laikomas „geru“ ir „visiškai save pateisinusiu“, mat pastarasis „buvo tarsi šviesi diena Lietuvos gyvenime, tarsi gaivi šviežio oro srovė ilgų šimtmečių tvankume“³⁵. Tačiau pradėjus išsamiau analizuoti, neigiamai vertinamas nukrypimas nuo demokratijos. Vinco Rastenio teigimu, tokio akibrokšto „liaudininkai tautininkams niekad negalėsią dovanoti“³⁶.

Bene, daugiausia kritikos autoritarizmas susilaukė katalikiškoje spaudoje. Į *laisvę* Vytautas Vaitiekūnas rašė: „Ar verta murzinti demokratinį laikotarpį, kad skaisčiau atrodytų autoritetinis?“³⁷ Katalikiškosios pakraipos atstovai ir praėjus ne vieneriems metams dar gyvai atsiminė, jog „padėtis stipriai pasikeitė parlamentinę sistemą pakeitus autoritetine. [...] valdžios presiją labiau pajuto krikščioniškosios ideologijos į Vakarus orientuota visuomenė, kurios stiprybė buvo jos kultūrinės organizacijos“³⁸. Būtent katalikiškų organizacijų uždraudimas smarkiai įsirežė į atmintį ir tam nereikia gilių analizių, juk viena iš uždraustųjų organizacijų buvo ateitininkai, ypač aktyviai veikę išeivijoje. A. J. Greimas tokiam neigiamam autoritarizmo vertinimui iš katalikiškosios pusės surado ir dar vieną priežastį, kuri, be abejo, patiems katalikams nebūtų taip patikusi, kadangi pastarieji „krokodilo ašaromis“ apverkė jų pačių surengto gruodžio perversmo pasisavinimą³⁹. Todėl pastariesiems ir buvo taip skaudu. Tačiau patį perversmą ir po jo vykdytą politiką A. J. Greimas vertino, kaip politinės brandos nebuvimo sąlygotą reiškinį,⁴⁰ kuris, anot K. Drungos, dar po kokių dešimties metų pats savaiame būtų peraugęs į demokratinę santvarką⁴¹.

Kadangi pats autoritarinis valdymas buvo suvokiamas kaip neigiamas reiškinys, panaikinęs šalies demokratizaciją, dažnai kaip gėdingi iškeliami buvo ir šio laikotarpio pavieniai politiniai ir socialiniai įvykiai: Tau-ragės sukilimas, voldemarininkų maištas,

spaustuvų sprogdinimai, Suvalkijos ūkininkų streikas⁴². V. Vardys pabrėžė Varnių ir panašių internavimo stovyklų egzistavimą⁴³, V. Sruogienė – pernelyg didelį saugumo įstai-gų įsigalėjimą⁴⁴. Tačiau tai buvo pavienių asmenų atskirų įvykių vertinimai, kurie didesnių diskusijų spaudoje nesulaukė.

Kur kas kontroversiškiau vertinti paskutinieji nepriklausomos Lietuvos metai. Teodorui Daukantui gėdingas buvo Lenkijos ultimatumo priėmimas, kadangi „tai buvo visų tolesnių nusileidimų anga“⁴⁵. Tačiau ypač skausmingas buvo prezidento pasitraukimas iš Lietuvos, kadangi su dilema – reikėjo ar nereikėjo priešintis? išdavikai ar tremtiniai esame? – dauguma senosios kartos išeivijos gyveno kasdien. Daliai save suvokiant, kaip teigė J. Eretas, vykdančius misiją⁴⁶, vis dėlto kita dalis save kaltino taip, kaip sakė A. Mackus: „Plakatuose mes visi buvome pasirengę savo kūnais pridengti žemę; tikrovėje – pažadus palikome pažadais. Ir tuomet, tik tuomet, pasidarė įmanu suvokti, kas Lietuvą tikrai mylėjo, o kas jos meilę vien deklamavo.“⁴⁷ Kaltinama buvo tiek valdžia, tiek jos vykdoma politika lemtingomis valstybingumui akimirkomis⁴⁸. Vis dėlto J. Girnius laikėsi kitokios nuomonės, teigdamas, jog „niekas nėra kaltas už tai, kas virš jo jėgų. Nesame ir mes kalti, kam tesame maža tauta, nepajėgianti brutaliai jėgai fiziškai atsispirti“⁴⁹. Ir nors A. Smetonos žingsnis dažnai nusakomas kaip gėdingas pabėgimas, Z. Ivinskio jis buvo įvertintas, kaip neišven-giamas norint išlikti gyvam. Žinoma, pasak istoriko, pasilikimas tėvynėje, kančia ir mir-tis su savaisiais būtų reiškę „didelį dvasinį kapitalą ateities kartoms“, tačiau ne kiekvienam lemta tapti didvyriu⁵⁰. Nelemta juo tapti buvo ir A. Smetonai.

Iš tiesų, jokia kita šio laikotarpio asmenybė nesulaukė turbūt tiek daug dėmesio išeivijos spaudoje kaip Antanas Smetona. Buvo orga-nizuojamas vakaras, skirtas jo mirimo meti-nėms pažymėti, kurio programoje prezidentas vaizduotas, kaip „tautinės kultūros vertybių

puoselėtojas, vienybės apaštalas⁵¹. Teigiamai apie prezidentą atsiliepė ir A. J. Greimas, savo straipsnyje rašydamas, jog jo valdoma Lietuva ypač daug pasiekė ekonomikos srityje ir tam nėra skirta pakankamai dėmesio⁵². V. Rastenis, kalbėdamas apie A. Smetonos valdymą, jo nešlovino, tačiau ypatingos kaltės dėl valstybės gyvenimo ir likimo taip pat nevertė prezidentui, o daugiau stengėsi parodyti jo indėlį Lietuvos gyvenime⁵³. Tačiau netrūko spaudoje ir gana žemo pobūdžio diskusijų, kuriose aptarinėjamas buvo net seksualinis A. Smetonos gyvenimas⁵⁴.

Apibendrinant viso laikotarpio politinį Lietuvos gyvenimą, dažnai ryškiausiai akcentuojamas tautinis ir politinis sąmonėjimas, bei spartus valstybinio gyvenimo sutvarkymas parodant, jog nedidelė valstybė, gali

Išvados

Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenę išsivija matė tokią, kuri jau buvo pasiekusi tokių brandos lygį, jog nepriklausomybę suvoktų kaip būtinybę. Tokios nuotaikos ne tik vyravo tarp inteligentijos, bet ir plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose. Deja, nepaprastai didelis veržlumas ir platūs užmojai kartais virsdavo tiesiog materialinės naudos paieška, kas ilgainiui tapo išsivijos klijuojama etikete daugumai inteligentijos.

Vertindami kultūrinį nepriklausomos Lietuvos gyvenimą, išsiviai akcentavo aukštą

nepriklausomai gyvuoti remdamasi vakarietiško tipo valstybės modeliu. O „pozityvusis šio periodo įnašas tautinio sąmoningumo formavimuisi yra valstybingumas ir savimi pasitikėjimas, kaip tauta, pajėgiančia save valdyti“⁵⁵.

Taigi 1918–1940 metais lietuvių tauta politiškai subrendo tiek, kad sugebėtų ne tik paskelbti nepriklausomybę, bet ir pati save valdyti sekdamą vakarietišku demokratijos modeliu. Nepaisant to, trečiojo dešimtmečio viduryje ji pasuko autoritarizmo keliu, kuris daugumos išsivijos mąstytojų buvo vertinamas neigiamai. Paskutiniųjų valstybės gyvavimo metų įvykiai sukėlė daugiausiai diskusijų valdžios politikos atžvilgiu. Ir vienos bendros nuomonės niekada ir nepavyks surasti.

švietimo lygį tiek mokyklose, tiek universiteete. Tačiau kalbėta ir apie tai, jog visuomenė dar nebuvo pajėgi suprasti ir vertinti meno. Tačiau visas Pirmosios Lietuvos Respublikos politinis gyvenimas, neskaidant jo į atskirus politinius įvykius, buvo suvokiamas teigiamai, kaip visiškai save pateisinęs. Atskirų politinių įvykių vertinimas priklausė nuo asmeninių išsivijų pažiūrų, simpatijų ir antipatijų. Todėl kiekvienas periodas vertintas kontroversiškai. Daugiausia diskusijų išsivijoje susilaukė 1940 metų įvykiai: prezidento A. Smetonos pasitraukimas į Vakarus, valstybės politika dėl būtinosios ginties.

Nuorodos

1. Avižienis A., Jaunas lietuvis modernioje kryžkelėje // *Mūsų Vytis*, 1962, nr. 4, p. 36.
2. Brazaitis J., Kultūros kelias nepriklausomoje Lietuvoje // *Į laisvę*, 1960, nr.22, p. 12–13.
3. Ten pat, p. 12–17; Eretas J., Didysis jo nuotykis, 1977 (spausdinimo vieta nenurodyta), p. 8–16.
4. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II // *Metmenys*, 1960, nr. 3, p. 111.
5. (Vanda Sruogienė), Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I // *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 86.
6. (Juozas Kaminskas) // Ten pat, p. 88.
7. Ten pat, p. 89.
8. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 109.
9. Kavolis V., Tautinio susipratimo tarpsniai // *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius, 2006, p. 332.
10. Girnius J., 1918 vasario 16 // *Aidai*, 1968 02, nr. 2, p. 49.

11. (Jurgis Gimbutas, Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p.86–88.
12. (Jonas Paplėnas) Ten pat, p. 89.
13. (Juozas Kaminskas) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 111.
14. (Karolis Drunga), Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p. 87.
15. (Vanda Sruogienė) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 105.
16. (Vincas Rastenis) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: I, p. 90.
17. (Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: IV // *Metmenys*, 1965, nr. 9, p. 84.
18. Kavolis V., Lietuviai, komunizmas ir tautinis charakteris // *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 132–133.
19. Kavolis V., *Sąmoningumo trajektorijos, Žmogus istorijoje*. Vilnius, 1994, p. 151.
20. Damušis A., Liudijimai apie nepriklausomos Lietuvos pažangos eigą // *Į laisvę*, 1958, nr. 16-17, p. 2-3.
21. (Vytautas Vardys) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 118.
22. Brazaitis J., Kultūros kelias, p. 11.
23. (Karolis Drunga) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: IV, p. 86.
24. Pilka S., Lietuvių teatras ir mūsų dramaturgija // *Mūsų Vytis*, 1962, nr. 2, p. 49.
25. Mackus A., Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta // *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 10.
26. Ten pat, p. 10.
27. (Mykolas Vaitkus) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 112.
28. Girnius J., *Raštai*, t. 1. Vilnius, 1995, p. 390–391.
29. Girnius J., 1918 vasario 16 // *Aidai*, 1968 02, nr. 2, p. 49.
30. P. Pauliukonis, Lietuvos valstybės pagrindus tiesiant // *Aidai*, 1970 05, nr. 5, p. 200.
31. V. Vaitiekūnas, Demokratinė Lietuva krevime veidrodyje // *Į laisvę*, 1970, nr. 50, p. 86–90.
32. V. Trumpa, Kreivas veidrodis saviesiems ir svetimiesiems // *Akiračiai*, 1971 03, nr. 3, p. 13.
33. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 113; Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II // *Metmenys*, p. 112; Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III // *Metmenys*, 1962, nr. 5, p. 80.
34. Girnius J., Prez. A. Smetonos kalbos // *Aidai*, 1977 03, nr. 3, p.141.
35. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: II, p. 112.
36. Rastenis V., Gruodžio 17 // *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*. Vilnius, 2004, p. 420.
37. Vaitiekūnas V., *Demokratinė Lietuva*, p. 85.
38. Eretas J., *Didysis jo nuotykis*, p. 10.
39. Greimo A. J. straipsnis „A. Smetona ir kas toliau“ laikraštyje „Literatūra ir menas“, 1989 03 18, LII, f.1 ap. 11, b.177, p.1.
40. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, p. 81.
41. Ten pat, p. 82.
42. (Jeronimas Cicėnas) Ten pat, p. 82.
43. (Vytautas Vardys) Ten pat, p. 82.
44. (Vanda Sruogienė) Ten pat, p. 83.
45. Ten pat, p. 84.
46. Eretas J., *Iševijos klausimu*. Roma, 1974, p. 16.
47. Mackus A., Ties nepriklausomybe ir ties žemėn neįaugusia karta // *Metmenys*, 1960, nr. 2, p. 11.
48. (Mykolas Vaitkus, Vytautas Vaitiekūnas, Jonas Paplėnas) Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu vertinimu: III, p. 84.
49. Girnius J., Apvaizda ir Lietuvos nelaimė // *Aidai*, 1953 01, nr.1, p. 45.
50. Ivinskis Z., Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai // *Į laisvę*, 1967, nr. 41, p. 27.
51. Prezidento Antano Smetonos 20 mirimo metų minėjimo programa, 1964 03 04, (VDU ISC) f. 1, ap. 1–5, l. 3.
52. Greimo A. J. straipsnis „A. Smetona ir kas toliau?“, 1988, (VDU ISC) f. 1, ap. 1–11, b. 2155–177, l. 1–2.
53. Rastenio V. radio paskaita „Kodėl vieną Lietuvos laikotarpį vadina Smetonos laikais“, (VDU ISC) f. 2, ap. 1-1, b. 7857–35, l.1–3.
54. Railos B. straipsnis „Smetonos atgimimas“ spausdintas *Dirvoje* 1988, (VDU ISC) f. 1, ap. 1–5, l.1; B. Smetonienės straipsnis-paneigimas apie prezidento šeimą laikraštyje *Dirva*, 1988, LII, f. 1, ap. 1–3, l. 1.
55. Kavolis V., Tautinio susipratimo tarpniai // *Nepriklausomųjų kelias*, p.332.

THE ATTITUDES OF EXILE THINKERS TOWARDS THE FIRST REPUBLIC OF LITHUANIA

The period of the First Republic of Lithuania was brought into a new space. In exile as well as during the time of independence this period was not idealized. All that caused different evaluations of the past. Talking about the evaluations of the society in the thoughts of emigrants, we have to admit that the Catholic emigrant sector divided society into two parts: that affected by the East and that affected by Western culture. The latter was thought much superior because it appealed to Catholic values. The cultural life of the First Republic was much praised for its progress and maturity. But its political life attained quite different evaluations. The

struggle for independence and its first years were idealized by almost everyone but as we get closer to the period of the Constituent Assembly evaluations vary. The shortcomings of this period are highlighted by many. Most disputes in the emigration press erupted with the *coup d'état* of the December 17, 1926 and ended with the retreat of President Antanas Smetona to the West. It probably couldn't have been otherwise because many members of the former political parties regrouped and renewed their activities in the diaspora. Even after some time the political fervor of the First Republic of Lithuania did not quiet down.